

Алдабек Н.Ә., Масимбаева А.А.

Көптілділік және қазіргі тілдік ахуал жағдайындағы мемлекеттік тілді меңгерту әдістемесінің кейбір мәселелері

Мақалада қазіргі заман талабына сай қостілділік (қазақ және орыс тілдері) және көптілділік (қазақ, орыс, ағылшын тілдері) мәселесінің маңызы, билингвизм және полилингвизмнің мемлекеттік тілдің дамуына әрқандай ықпалы зерделенеді. Әлемдік жаһандану үдерісіндегі қазақ тілінің даму ахуалы көрсетіледі. Сонымен қатар мақалада қазақ тілінде сөйлеу аясының кеңеюі және қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесінің тиісті деңгейде дамуы үшін оқытудың, тіл үйретудің дәстүрлі және инновациялық ғылыми-әдістемелік жүйесін игерудің маңыздылығы сөз етіледі. Қостілділік және көптілділік жағдайында, мәдениетаралық қатынастардың күннен-күнге ұлғайған кезеңінде қазақ тілінің даму күйі-бүгінгі таңдағы ең өзекті мәселелердің бастысы болуы тиіс. Әрбір адам өзін тіл жанашыры ретінде ұлттың ең басты белгісі болып табылатын тілдің тазалығына, табиғи болмысына, әдеби нормадан ауытқып кетпеуіне баса назар аударып отырғаны ләзім. Тілімізді сақтап қалуда ең алдымен патриоттық сезімді күшейтудің әрқандай жолдарын қолға алудың маңызы зор.

Түйін сөздер: полилингвизм, билингвизм, интерферент, интеркаляция, үш тұғырлы тіл саясаты.

Aldabek N.A., Masimbaeva A.A.

Some methodologies in the language of the current situation and the development of multilingualism in the context of the state language

The article deals with the essence of modern bilingualism (Kazakh and Russian) and polylingualism (Kazakh, Russian and English), as well as the analysis of the varied influence of bilingualism and polylingualism on the development of the Kazakh language in the globalization process. In addition, the article shows the expansion of the use of the Kazakh language and the importance of language learning for the development of the state status of the Kazakh language, traditional and innovative scientific methods of teaching foreign languages. Nowadays in the context of bilingualism and multilingualism, intercultural relations, the state of the development of the Kazakh language is one of the actual issues.

Key words: Multilingualism, bilingualism, interference, intercalation, language.

Алдабек Н.А., Масимбаева А.А.

Некоторые методологии в языке текущей ситуации, многоязычие и развитие государственного языка в контексте

В статье рассматривается важность современного двуязычия (казахский и русский языки) и полилингвизма (казахский, русский и английский языки), а также дается анализ различного влияния билингвизма и полилингвизма на развитие казахского языка в процессе глобализации. Кроме того, в статье показано расширение сферы использования казахского языка, а также важность обучения языку для развития государственного статуса казахского языка, традиционные и инновационные научные методы преподавания иностранных языков. В условиях двуязычия и многоязычия, межкультурных отношений состояние развития казахского языка остается одним из актуальных вопросов на сегодняшний день.

Ключевые слова: многоязычие, двуязычие, интерферент, интеркаляция, языковая политика.

**КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ
ҚАЗІРГІ ТІЛДІК АХУАЛ
ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ
МЕҢГЕРТУ
ӘДІСТЕМЕСІНІҢ КЕЙБІР
МӘСЕЛЕСЕРІ**

Қоғам дамуының әрбір кезеңі жаңа әлеуметтік мәселелер тудырып отырады. Олардың оң шешім тауып отыруы – ұлтаралық қатынастардың үйлесімді дамуын қажет етеді. Ал еліміздегі тілдік ахуалдың жақсаруы, дұрыс бағыт алуы – ұлттық-тілдік, саяси-экономикалық, әлеуметтік және мәдени талаптар мен қажеттіліктерге тікелей байланысты.

Көптілділік (полилингвизм) – заман талабы. Көптілділік адамдардың өзара түсінісуіне, рухани ой-өрісінің дамуына, айналасындағы шындықты тануына жол ашады. Әсіресе қазіргі полилингвалды қоғамда түрлі ұлттар мен халықтар өкілдерімен тілдік еркін қарым-қатынас жасау аса маңызды. Қарым-қатынас құралы болып табылатын көптілділік (полилингвизм) және қос тілділік (билингвизм) жайында алыс-жақын шетел ғалымдары болсын, отандық ғалымдарымыз болсын өзекті мәселе ретінде қарастырып, әрқилы пікірлер айтуда. Зерттеуші ғалымдардың бір тобы қостілділік және көптілділіктің ұлттық тілді дамуына кедергі келтіретінін, мемлекеттік тілде сөйлеушінің әлеуметтік белсенділігінің әлсірейтінін, дәлірек айтқанда қазақ тілінің ғылым мен экономиканың тіліне айнала алмай, қазақ тілді орта аясының тарылуына әкелетіндігін айтып дабыл қақса, ғалымдарымыздың енді бірі қазіргі ғылым мен техниканың қарыштап дамып жатқан кезеңінде бірнеше тілдерді білудің аса қажет екендігін алға тартады. Көптілділіктің әлемдегі өркениет пен білім жүйесіне сәйкес тыңдаушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыратын, әлемнің сансыз құпияларын тануға, өз ой-пікірін дұрыс, сауатты жеткізуге ықпал ететіндігі жасырын емес.

Жоғарыда атап өткеніміздей, бірнеше тілді меңгеру нақты бір жағдайларға байланысты орын алады. Л.В. Щерба қостілділікті табиғи және жасанды, таза және аралас қостілділік деп бөліп қарастырады. Таза қостілділік бір-біріне бағынышты емес, яки бұл топтағылар екі тілде де таза, біріне-бірін араластырмай тең дәрежеде сөйлейді. Олар екі тілде де кез келген жағдаятта таза, еркін сөйлейді. Екі тілге тән барлық тілдік ерекшеліктер мен заңдылықтарды, сөйлеу әдебі мен мәнерін, интонациясын қатаң сақтай отырып тілдік қарым-қатынасқа түседі. Екі тілде немесе бірнеше тілде өте жоғары, таза, интерферентсіз дәрежеде сөйлейтіндер қатарына оқытушыларды, ғылыми қызметкерлерді, қостілді жазушылар және т.б. жатқы-

зуға болады. Екі тілде интерференттік дәрежеде сөйлетіндер, жазатындар, яғни екі тілде, тілдің бөлшектерін араластырып сөйлейтіндерді аралас қостілділер тобына жатқызуға болады. Ал өз тілінде сөйлегенде, өзге тілдің сөздерін араластырып сөйлеп немесе өз тіліндегі сөздердің баламасын біле тұра екінші тілдің бөлшектерін қолдана сөйлеу, немесе өз тілінде сөйлеп тұрып, оны бірден өзге тілге аударып сөйлеу-жасанды қостілділіктің көрінісі. Осы арада интерферент және интеркаляция ұғымдарына анықтама бере кетсек: интерференция – қостілді адамның екінші тілде сөйлеу кезінде бірінші тілдің әсерінен тілдік нормадан ауытқуы, ал оның бірінші тілде сөйлеу кезінде тілдің әсерінен қате жіберуін интеркаляция дейміз.

Қазіргі кезде мемлекетіміз үштұғырлы (қазақ, орыс, ағылшын) тіл идеологиясын ұстанып отыр. Бұл заман талабы. Әрі кімге болса да, оңай түспейтіні сөзсіз. Еліміздің тарихи және геосаяси орналасу ерекшелігіне байланысты орыс тілінің де ресми тіл қатарында саналуы түсінікті. Ал қазіргі жаһандану заманында ғаламдық деңгейдегі мәдениетаралық қарым-қатынастарға ағылшын тілі арқылы қол жеткізуге болатындығы айқын болып отыр. Бірнеше тілдерді меңгеру – өркениеттіліктің, әлемдік деңгейдегі дамудың көрінісі ғана емес, саяси, экономикалық, мәдени т.б. байланыстардың кеңеюіне апаратын маңызды жолдардың бірі. Үштұғырлы тіл идеологиясын ұстанып, оны жүзеге асыру арқылы:

Тілдік жағынан ешқандай туыстығы жоқ, өзге ұлт өкілімен аудармашысыз тілдік қатынасқа түсуге мүмкіндік аламыз.

Ғылыми зерттеу салаларындағы дерек көздеріне еркін қол жеткізе аламыз.

Тілдерді еркін меңгерген жағдайда шетелдерге әртүрлі мақсатта (іскери, тәжірибе алмасу, саяхат жасау т.б.) шығуға болады.

Орыс тілінде қолданылып келген терминдердің, кейбір сөздердің қазақ тіліндегі баламасын да қолданылуы көбейе түсті.

Мәжілістер, жиындардың қазақ тілінде жүргізілуіне баса мән беріле бастады. (синхронды аударма, ілеспе аударманың маңыздылығы арта бастады)

Ресми іс-қағаздары үш тілде толтырылатын болды.

Қазақ мектептерінің саны артып, ағылшын тілін оқытуды төменгі сыныптардан бастау қолға алына бастады.

Үштұғырлы тіл саясатының жоғарыда аталған позитивті тұстарынан басқа мемлекеттік тіл-қазақ тілінің өркен жаюына кедергі келтіре-

тін жақтары да аз емес. Орыс, ағылшын тілдерін қатар меңгеру кей тұста ана тіліміздің әдеби нормасының бұзылуына әкеліп соқтыруда. Өкінішке орай тілдің дамуы мен қолданыс аясының кеңеюіне әсіресе ықпалы зор бұқаралық ақпарат құралдарында, оның ішінде қазақ тілді телеарналарда әдеби нормадан ауытқушылықты жиі ұшырастыруға болады. Үш тілді қатар меңгеру – адамның алтын уақытын, күш-қуатының еселеніп жұмсалыуына алып келеді. Бұған қоса бір мезетте үш тілде сөйлеуге даяр болу – психологиялық тұрғыдан кәдімгідей дайындықты қажет етеді. Әр тілдің генеологиялық, грамматикалық, фонетикалық, тіпті қабылдау, ойлау тұрғысынан өзгешеліктері бар ғой. Әлеуметтік желілерде (ватсап, фейзбук, вконтакте, инстаграм) бір-бірімен хабарласқанда, электронды почта арқылы хат жазып хабарласқанда, қажетті тілдегі әріптерді таңдап теру уақыт алатын болғандықтан, қазақ тіліне ауыстырмай жаза салу немесе сөздерді орынсыз қысқартып жаза салу әдетке айналып бара жатыр. Бұл өз кезегінде грамматикалық, стильдік қателердің қатарын көбейтеді. Сонымен қатар бұл біртіндеп үстем тілдердің аясында қазақ тілінің лексикалық, фонетикалық, грамматикалық жағынан ығысуына жол ашатыны сөзсіз. Ал енді ағылшын, орыс тілдерінде сөйлесу басым болған жағдайда, адам тек өз ана тілінде сөйлемей қалуы былай тұрсын, өз мәдениеті мен салт-дәстүрлерінен біртіндеп қол үзе бастайтын қауіпін жоққа шығаруға болмайды.

Қостілділік мәселесі жөнінде Б. Хасанұлы: «Ана тілінің дамуы жанұядан бастау алады. Алайда кейбір қазақ жанұясында ана тілінің қолданылуы көңіл көншітпейді. Мемлекеттік қамқорлыққа алынған орыс тілінің арқасында көптеген өз тілін білмейтін қала қазағы бақуатты, ана тілін білмегендіктен, ұлттық мәдениеттен махрұм, сондықтан ондайлар ұлттық патриотизмнен ада болады. Оның жанұясында басы біріккенде ана тілінде сөйлесе алмаса, оларда отансүйгіштік те болмауы, керек десеңіз, көзқамандық орын алуы мүмкін. Сондықтан да Қазақстанның облыстары мен қала, аудандарында «Мемлекеттік тілдің тұрмыста, үй жағдайында қолданылуы» айрықша зерттеу жобасы нысанына айналуы керек. Нәтижесінде бесік жыры, ауыз әдебиеті, қазақ халқының бай мәдениетінен, тарихы мен салт-дәстүрінен мағлұмат беретін эпикалық туындылар жалғасын тауып, қазақ төрінен орын алары хақ». [1] Белгілі тіл зерттеушісі осылайша қостілділіктің пайдасы мен зияны жөнінде айта келіп, қазақ тілінің мемлекеттік

деңгейде мәртебесін арттырудың маңыздылығын атап көрсетеді.

Қоғамдағы көптілділіктің қалыптасуына бірнеше факторлардың ықпалы бар. Кейбір ғалымдар көптілділік ауызекі сөйлеу тілінің даму кезеңінде қалыптасады дейді. Өз отбасында ана тілінде сөйлейтін бала балабақша, аула, мектепте жүріп басқа тілдерді үйреніп алады. Көптілділіктің қалыптасуына интернационалдық некенің де әсері болады. Сонымен бірге қазіргі жаппай жандану кезеңінде ақпарат құралдары, ғаламтор желілері, компьютерлік бағдарламалар, ойындар т.б көптілділіктің белең алуына ықпал етіп отыр. Қалай десек те көптілділік, қостілділіктің позитивті және негативті тұстарын ескере отыра, біз мемлекеттік тілдің мәртебесін сақтаудың ғана емес, ары қарай дамытудың барлық мүмкіндіктерін қарастыруымыз қажет. Қазақ тілінің тиісті деңгейде дамып отыруы үшін, ағылшын, орыс тілі секілді халықаралық деңгейдегі тілдер қатарында болмаса да, қазақ тілінде сөйлейтін ортаның кеңеюіне барынша күш салуымыз қажет. Қазақ тілінің көптілділік пен қостілділік жағдайында тасада қалып қалмау үшін, ең алдымен отансүйгіштік сезімнің биік болуы абзал.

Тілді меңгертуде тіл үйренушінің ой-санасына, оның дамуы мен жетілуіне әсер ететін факторлар жеткілікті. Оған бір мысал ретінде тіл меңгертуде көркем әдебиеттің маңыздылығын айтуға болады. Көркем әдебиет арқылы ұлттық дүниетаным мен ұлттық болмыста қалыптасқан концептілерді жетілдіруге болады. Тілдік сөз қолданыстарындағы ұлттық дәстүр мен ұлттық сананы, рухты айшықтайтын мағыналарды түсіндіріп, көрсетіп қана қоймай, тіл үйренуші терең ойларды, даналық сөздерді бағамдай алу дәрежесіне жеткізу ләзім.

Өзге тілділерге қазақ тілін меңгертуде оның айтарлықтай ерекшеліктерін танытып қоймай, тіл үйренушіге тіл жүйесіндегі (фонетикалық, лексикалық) түрлі элементтерді қабылдау, дыбыстау, жеткізу секілді арнайы өзгешеліктеріне баса мән бере отырып үйреткен жөн. Қазақ тіліне тән «ә», «і», «ү», «ұ», «ө», «н», «қ», «ғ» т.б дыбыстарымен жасалған сөздер, сөйлемдермен түрлі жаттығулар, үйренушінің белсенділігін арттыратын ойын элементтерінің түрлерін қолдану, қысқасы, тілді меңгертудің ең озық, тиімді технологияларын пайдалануымыз керек. Бұған қоса айтарымыз, қазақ тілін меңгертуге арналған жаттығулар, тапсырмалар, ойын түрлерінің мазмұнында ұлттық сипат, ұлттық нақыш басым болғаны жөн. Тарихи сөздер, архаизмдер, кәсіби сөздер, ауыпалы мағынадағы сөздер, тұрақты

тіркестер, идиомалар, шешендік сөздер, мақал-мәтелдерді тіл үйрету барысында жиі қолданып отырудың маңызы зор.

Ең бастысы тіл үйренушіге жалаң сөз жаттатып, оның сөздік қорын молайтып, коммуникативтік біліктілігін ғана арттыру емес, халқымыздың рухани және материалдық мәдениетімен таныстырып, яғни тарихи-мәдени таным біліктілігін арттыру негізгі мақсаттарымыздың бірі болуы тиіс.

Жалпы өзге ұлт өкілдеріне ғана емес, барлық тіл үйренушілерге қазақ тілін меңгертуде шет тілдерін меңгертудің түрлі әдістеріне сүйенудің артықшылығы жоқ. Сол әдістердің ішінде коммуникативтік әдістің маңыздылығы жөнінде айтпай кетуге болмайды. Бұл әдіс негізгі тілдік машықтарды (ауызша және жазбаша тілдің, грамматика, оқылым, тыңдалым, түсініп қабылдау) бір мезгілде дамытуға бағытталған. Тіл үйренушіні өзге тілде еркін сөйлеуге үйрету – оқытушының негізгі мақсаты осы. Өзге тілдің лексикасы, грамматикалық құрылымдары, эмоциональдық бояуға толы күйі, сол тілдің жылдам, әрі есте ұзақ сақталуына жәрдемдеседі. Бұл әдіс сонымен бірге үйренуші мен оқытушының арасындағы психологиялық кедергілерді бұзып, тіл үйренуші мен оқытушының арасында екі жаққа да тиімді қарым-қатынас орнауына септігін тигізеді. Бір-бірімен пікірлесу қызықты болған жағдайда басқа тілде сөйлей бастау жеңілірек болады.

Сабаққа көптеген ойын элементтерін енгізу де дәрісті жандандырып, тіл үйренушінің дұрыс көңіл-күйін қалыптастырып, қызығушылығын арттыра түседі. Жұптасып жұмыс істеу, қызықты тақырыптар бойынша дискуссияға түсу, мұның барлығы олардың тұлғалық ерекшеліктерін ескеріп отыруға, дәрісті шығармашылыққа ұластырып, оның тартымды өтуіне ықпал етеді.

Шетел тілдерін меңгеруде, әсіресе қостілділік жағдайында тұлғаның тілдік қарым-қатынас жасауда, тілдік ғана емес, ұлттық менталитетіне негативті әсер ететін тұстарын ескермеске болмайды.

Қазіргі кезде қазақ тілін үйренушілерге арналған оқулықтар, оқу құралдары, аудио және бейнетаспалар саны көбейіп келеді. Бұл әрине қуантарлық жағдай. Алайда бұл арада мәселенің екінші жағын да естен шығаруға болмайды. Яки сол күн санап, кітап дүкендерінде, қара базарларда сатылып жатқан кітаптардың сапасы қандай?,-деген заңды сауал туындайды. Шығарылған кітаптардың авторы кім, мемлекеттік тиісті орындардың сүзгісінен өткен бе?!

Көлемі мен таралу тиражы недәуір кейбір кітаптардың авторларын көргенде өзге біреуге қазақ тілін үйретпек түгілі, олардың өздері ана тілінде еркін сөйлей алмайтындықтарын жасыра алмаймыз. Кітаптардың ішіндегі мысалдар, жаттығулар қазақ тілінде жазылғанымен, орыс-

ша ойлайтындардың түсінігімен жазылуы ұшырасады.

Қазақ тілінің және оны оқытудың маңыздылығы бүгінгі ел тәуелсіздігімен, ұлттық рух пен сананың биіктігімен тікелей байланысты екендігін әрқашан естен шығармауымыз керек.

Әдебиеттер

- 1 Хасанұлы Б. Үштілділік-бiртарапты тiлдiк үдерiс. – Алматы, 2013.
- 2 ҚР-нiң Президентi Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы \ 2012 ж.
- 3 Рсалиева Н. Қазақ үштұғырлы тiл идеологиясының позитивтi және негативтi тұстары // Жұлдыз журналы. – 2014. – № 8. – Б. 191-203.

References

- 1 Hasanuli' B. U'shtildilik-birtarapti' tildik u'deris. – Almati', 2013.
- 2 QR-ning Prezi'denti N.A'. Nazarbaevti'ng Qazaqstan halqi'na joldawi' \ 2012 j.
- 3 Rsali'eva N. Qazaq u'shtughi'rli' til i'deologi'yasi'ni'ng pozi'ti'vti ja'ne negati'vti tustari' // Juldi'z jwrnali'. – 2014. – № 8. – B. 191-203.